

13. Дмитро ВОВК. Релігійна свобода на тлі українсько-російської війни: деякі юридичні аспекти.

Це есе стосується різних питань релігійної свободи і державно-церковних відносин, які постали під час і у зв'язку з Революцією гідності і військовим і політичним конфліктом між Україною і Росією. Я не пропоную якихось завершених відповідей, а скоріше формулюю питання, які таких відповідей потребують, відштовхуючись від того, що однією з причин, через які стався і Євромайдан, і анексія Криму, і війна на Донбасі, є європейський вибір України. Цей вибір не означає лише інституційну інтеграцію України у певні європейські структури. Він, передусім, зумовлює сприйняття Українським суспільством і державою певного набору правових цінностей (верховенство права, демократія, повага до прав людини тощо) і пов'язаних з цими цінностями принципів і правил, які мають бути втілені у вітчизняному правопорядку. Варто також підкреслити, що наведені нижче міркування є міркуваннями юриста. Я не маю достатньої кваліфікації для релігієзнавчого чи політологічного аналізу і пропоную лише погляд на релігійну свободу і відносин держави і церкви, що фокусується на вказаних вище правових цінностях.

Релігійна свобода і державно-церковні відносини у транзитивному суспільстві. Україну прийнято називати транзитивною державою, що переходить від авторитаризму і державного свавілля до демократії і верховенства права. Умовно цей перехід характеризується трьома моментами:

(1) метою – побудувати політичну і правову систему, що засновані на цінностях верховенства права, демократії і прав людини;

(2) ризиками авторитарного (і у певні історичні періоди - тоталітарного) минулого, наслідки якого потрібно подолати, зокрема, інститути, норми і традицію державного свавілля;

(3) ризиками самого стану транзиту, зокрема: не розуміння особами, які визначають політику (законодавцями, суддями, чиновниками), і населенням сутності необхідних змін (і незадоволеність отриманими результатами, додає Лешек Бальцерович³²), готовність жертвувати стратегічною метою на користь локальних політичних завдань та ін.

Стратегія транзитивної держави полягає в тому, щоб досягнути мети, нівелювавши ризики минулого і ризик транзиту.

Ця схема дозволяє розглянути не лише загальні проблеми, але й конкретні публічно-владні інститути, права людини, відносини держави і громадянського суспільства. Зокрема, це стосується релігійної свободи та державно-церковних відносин в Україні, про які йдеться у цьому есе.

Мета – світська держава, де гарантується релігійна свобода, обтяжена ризиками минулого і стану транзиту. Ця мета задекларована у Конституції України. Україна приєдналася до всіх основних міжнародних угод, пов'язаних з релігійною свободою. Українське законодавство не лише визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), але й зобов'язує суддів застосовувати прецеденти ЄСПЛ при вирішенні релевантних справ. Крім того, Україна офіційно проголосила політичний курс на європейську інтеграцію, який втілений в Угоді про асоціацію України з ЄС. У цій Угоді вказується, що цілями політичного діалогу між сторонами є, зокрема, зміцнення поваги до прав людини та основоположних свобод, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності. Усі ці речі мають відношення і до релігійної свободи, зокрема, прав релігійних меншин, і до ситуацій, де доводи релігійної свободи можуть виглядати спірними (наприклад, відмова держави визнати одностатевих шлюбів з посиланням на релігійні переконання більшості населення).

Ризики минулого – це передусім тривала практика втручання держави у справи релігії і нерозуміння цінності прав людини (так званих «прав людини», як любили писати радянські правники і філософи). Рудименти радянської моделі і досі зберігаються у законодавстві, яке

³² Balcerowicz L. Post-Communist Transition: Some lessons: Thirty-first Wincott lecture, 8 October 2001. - London: The Institute of Economic Affairs, 2002.

не наділяє церкви статусом юридичної особи (їх мають тільки локальні релігійні громади), передбачає складний порядок повідомлення про релігійні маніфестації, практика релігійної експертизи на етапі реєстрації релігійних організацій, що виглядає як оцінка релігії державою, тощо. Крім того, до 2015 року релігійні асоціації були позбавлені можливості створення власних навчальних закладів загального профілю, а праця священника фактично не є працею у сенсі трудового права. Поточне законодавство і судова практика не є релігійно чутливим у тому сенсі, що релігійна свобода майже не розглядається як підстава для виключень з певних юридичних обов'язків³³.

Ризики транзиту – це відсутність консенсусу щодо необхідної моделі світськості у суспільстві, відсутність досвіду законодавчого регулювання державно-церковної автономії, нерозуміння цінності світськості і поваги до різноманітності, підстав втручання в релігійну свободу. Останнє можна проілюструвати простими прикладами. Уявімо, що у невеличкому містечку маленька група осіб хоче зареєструвати релігійну організацію, чії статутні документи відповідають вимогам закону. Але проти цієї релігії та її прихильників налаштовані більшість населення, яке вважає цю релігію аморальною чи небезпечною для традиційних вірувань. З точки зору прав людини держава має зареєструвати таку організацію і забезпечити цим віруючим новоз'явленої конфесійної спільноти належний захист. Проте Українська держава в такому випадку схильна надавати перевагу вимогам публічного порядку і відмовляти в реєстрації, посилаючись на погану репутацію певної релігії чи міркування безпеки (так було, приміром, із саєнтологами чи муністами).

Війна як додатковий ризик у транзитивній державі. З початку 2014 року триває геополітичний конфлікт або, як зараз прийнято називати, «гібридна» війна між Україною і Російською Федерацією. Остання у березні 2014 року анексувала Автономну Республіку Крим і координує й надає військову, політичну, фінансову та управлінську підтримку сепаратистським угрупованням у Донецькій і Луганській областях. Українськими військовими та міжнародними спостерігачами зафіксована присутність військ РФ у цих регіонах.

Військовий конфлікт створює додаткові обмеження і загрози для прав людини і, зокрема, для релігійної свободи. Міжнародні і національні правозахисні організації фіксують випадку вбивств і викрадень священників, залякування віруючих, які не належать до Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП), закриття релігійних споруд тощо. Релігія, як важливий маркер людини, стає підставою для переслідування тих, хто належить до політично нелояльних, на думку сепаратистів, конфесій. Факти порушення релігійної свободи фіксуються і в Криму. З точки зору науки ця тема повинна стати предметом якомога більш широкого дослідження, з точки зору держави – максимально публічного фіксування і розслідування, а з точки зору міжнародних і національних правозахисних організацій – постійного моніторингу і контролю.

Проте війна також є чинником, що посилює вже існуючі ризики минулого і транзиту на мирній території. Нижче я прагну показати, що через військовий конфлікт між Росією і Україною модель відносин держави і церков в Україні почала змінюватися у бік більш тісної кооперації, яка містить загрози свободі релігії, у тому числі праву не вірити, а поваги до різноманітності. В умовах відсутності традиції автономного існування держави і церкви ця тенденція може загрожувати світськості української держави, а захист релігійної свободи може обернутися захистом релігії.

Нижче я також приділю окрему увагу ситуації з правами ЛГБТ-людей і змінами до Конституції України і законів України, що мають на меті запобігти гендерній дискримінації. Держава фактично визнала за основними церквами право давати моральні оцінки одностатевим сексуальним відносинам та визначати, які шлюбні традиції є правильними для українців, а які – ні. Аргументація, заснована на Біблії, стала частиною і конституційного процесу, і законодавчих процедур. І нарешті, я проаналізую ситуацію навколо УПЦ МП, де дії Української держави виглядають, на мою думку, не безспірними.

³³ Див. детальніше : Вовк Д. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості.// Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 3. – С. 5-38.

Трансформація моделі державно-церковних відносин. Як зазначалося вище, відносини держави і церкви в Україні є суперечливими, що є властивістю транзитивного суспільства. Вони поєднують елементи, властиві і сепараційним, і коопераційним моделям. Конституція і Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» чітко відмежовують державну освіту від церкви, але місцева влада у низці регіонів підтримує викладання християнської етики у державних школах, яку зазвичай викладає священник чи парафіянин домінуючої у регіоні деномінації. В Україні відсутня державна чи офіційна церква, але президент складає присягу на Євангеліє, а мажоритарні церкви отримують пряме чи опосередковане публічне фінансування (знову ж таки на місцевому рівні) та входять в дорадчі комісії при низці державних органів. Україна декларує ідеологічний плюралізм, але наявні, хоча й нечисленні, прецеденти заборони художніх творів на вимогу релігійних громад. В Україні не було кримінальних справ а-ля Pussy Riot, але були цивільні справи, де суд захищав почуття віруючих, та спроби (очевидно, політично мотивовані) притягнути до адміністративної і кримінальної відповідальності представниць радикальної феміністичної групи ФЕМЕН за топлес-протест проти приїзду патріарха РПЦ Кирила та «хрестоповал» - спилювання християнського хреста, встановленого на комунальній землі.

Церкви, особливо Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) і Українська греко-католицька церква (УГКЦ), окремі священники Української православної церкви Московського патріархату, відіграли значну роль у Євромайдані – масових протестах українців проти відмови від європейської інтеграції, які переросли у повстання і закінчилися падінням режиму президента Януковича та втечею останнього до Росії. Протягом Євромайдану церкви закликали державну владу поважати європейський вибір українців, утримуватися від насильства, надавали притулок протестуючим під час спроб уряду припинити протести насильницьким способом. Під час і після анексії Криму і розгортання у Донецькій і Луганській областях підтримуваних Росією сепаратистських рухів, УПЦ КП і УГКЦ неоднократно виступали із заявами на захист незалежності й цілісності України, на підтримку Української держави і проти Російської агресії. Позиція УПЦ КП була набагато більш стриманою, а на офіційному рівні майже мовчазною. Напевно, що тут далися взнаки і зв'язок з РПЦ, і проросійська позиція низки священників, включаючи членів Священного Синоду – найвищого постійного органу, що управляє справами церкви, а так само і віруючих. У той же час «українське» крило УПЦ КП у своїй позиції і публічних заявах задекларувало патріотичну позицію. Приміром, прес-секретар попереднього предстоятеля УПЦ КП Володимира (Сабодана) і, напевно, найбільш медійно активна персона цієї церкви священник Георгій Коваленко у своїй праці «Катехізис українця» називає патріотизм заповіддю, вимогою до кожного українця-християнина.

Я не ставлю під сумнів щирість патріотичних переконань згаданих церков. Водночас очевидно, що однією з цілей або принаймні отриманим результатом такої суспільної активності було посилення присутності церков у публічному просторі і більш тісна співпраця держави і церкви. Українська держава, схоже, прийняла цей свого роду контракт. Зокрема, можна згадати про такі аспекти зближення держави і церкви:

(1) запровадження військового капеланства, тобто поява в Українському війську, зокрема, у частинах, що проводять антитерористичну операцію на Сході країни, штатних капеланів – представників різних церков і деномінацій, а так само просування появи вказаного інституту у в'язницях;

(2) надання церквам права засновувати освітні заклади загального профілю;

(3) посилення ролі церкви як морального «еталона» суспільства під час розробки юридичних актів, які стосуються прав людини;

(4) активна участь церков в роботі Конституційної комісії – органу, який протягом 2015 року займався розробкою змін до Конституції України;

(5) поява різних дорадчих комісій при різних міністерствах (наприклад, МЗС), що мають на меті забезпечення взаємодії держави і церкви у межах компетенції відповідних центральних органів виконавчої влади;

(б) поступове втягування держави у конфлікт між двома найбільшими православними церквами – УПЦ КП і УПЦ МП, в якому держава та її представники, здається, замість відстоювання інтересів суспільства сконцентрувалися на внутрішньорелігійних суперечках.

Зазначу, що за винятком останнього пункту, який буде розглянутий окремо, я не надаю а пріорі негативного значення цим змінам. Але, як відомо, the devil is in the detail.

Капеланство і захист релігійної свободи під час військового конфлікту. Якщо церкви мають підготовлених священиків і сприймають місію капеланства як соціальне служіння, а не спосіб посилення власного впливу, останнє може бути дуже корисним і, очевидно, є таким в умовах військового конфлікту, коли солдати і офіцери, які мають релігійні переконання, відчують особливу потребу долучитися до власної релігії, таїнств та спілкування зі священиком та одновірцями. Однак у даному випадку сама ситуація запровадження військового капеланства є доволі суперечливою.

Капеланство є не лише питанням державно-церковних відносин, але й релігійної свободи, тобто прав людини. Передусім капелани з'явилися для того, щоб допомогти військовим реалізувати їх релігійні потреби. Конституція України передбачає, що питання прав людини мають регулюватися виключно законами, тобто закон має встановлювати принципи діяльності капеланів та обмеження, які на них накладають світськість армії та повага до релігійної свободи військових. Натомість вже два роки капелани діють на підставі наказу Міністерства оборони України. Ця обставина дає підстави сумніватися у конституційності капеланства. Лише зараз почалася розробка такого закону (показово, що провідну роль у цьому процесі відграють знову ж церкви, а не світські правозахисні організації).

Крім того, армія є особливим середовищем, заснованим на ієрархії, наказах і підпорядкуванні. Коли одна особа може щось наказати іншій і виконання таких наказів стає звичкою чи навіть культурою спілкування, існує загроза порушення тими, хто наказує, прав тих, хто отримує накази. Тому в армії дотримання вимог світськості і релігійної нейтральності є особливо важливим, і для досягнення цієї мети держава може встановлювати певні обмеження релігійної свободи (див. справу ЄСПЛ «Калач проти Туреччини») та забезпечити військових від нав'язування релігійних переконань їх командирів. Згаданий вище наказ такого захисту не забезпечує. Натомість існують повідомлення про порушення релігійних прав і свободи совісті студентів військових спеціальностей. Ці студенти, які є атеїстами чи належать до релігійних меншин, були залучені їх командирами до процедури благословення, яку провів священик однієї з православних церков.

У той же час, попри активне просування капеланства інше важливе питання у сфері релігійної свободи за часів війни залишилось поза увагою законодавця. Йдеться про відмовників совісті, тобто осіб, які не можуть виконувати військовий обов'язок через власні переконання, хоча Конституція України й гарантує право на альтернативну службу, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням особи суперечать. Проте законодавство з цього питання залишається заплутаним, зокрема закон про мобілізацію такого права не містить. Через це у 2014 році під час мобілізації деякі військові комісаріати ігнорували заяви віруючих (зокрема, свідків Єгови) про проходження альтернативної служби. Деякі з відмовників совісті постали перед судом і були виправдані. Попри все це законодавець так і не ухвалив необхідних для гарантування прав відмовників совісті норм. До того ж, Конституція України гарантує право на альтернативну службу лише носіям релігійних (але не будь-яких інших) глибоких і щирих поглядів. Наприклад, пацифісти чи толстовці отримати право на альтернативну службу не зможуть, що суперечить міжнародному і європейському праву прав людини.

Зрозуміло, що увага до капеланів і неухвага до прав відмовників совісті може бути пояснена тим, що перших держава розглядає як союзників, які допомагають війську, а других – як проблему. Проте навряд чи ця логіка є прийнятною для держави, яка декларує своє бажання розвивати демократію і верховенство права.

Релігія, права ЛГБТ-людей і зміни до Конституції. У 2015 році почала працювати Конституційна комісія, яка мала розробити зміни до Конституції України, зокрема і в сфері прав людини. Найбільші церкви через своє об'єднання – Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій спробували долучитися до цього процесу. Як не дивно (чи навпаки, цілком передбачувано), запропоновані ними пропозиції стосувалися здебільшого не посилення гарантій релігійної свободи, а створення передумов для більш тісних відносин держави і (основних) церков та імплементації до Конституції етичних положень власних доктрин: заборона абортів, неможливість одностатевих шлюбів, обмеження втручання держави у виховання. Обґрунтовуючі свої пропозиції, церкви посилалися на Біблію, національну безпеку і волю українських громадян, абсолютна більшість яких проти одностатевих шлюбів.

Позиція держави з приводу такої активності церков має суперечливий характер. З одного боку, в Національній стратегії прав людини, затвердженій Президентом України у 2015 році, питання прав ЛГБТ-людей відсутні взагалі і Президент публічно заявляє, що одностатевих шлюбів в Україні не буде. Проте в урядовому плані заходів з реалізації цієї стратегії існує положення про необхідність розробки законопроекту, який легітимізує одностатеві цивільні партнерства. Одночасно з цим Кабінет Міністрів України запроваджує посаду омбудсмана з питань сім'ї і призначає на цю посаду людину, відому публічними гомофобними заявами на кшталт «геї знищують світ». Після скандалу у ЗМІ це призначення скасовують.

Така непослідовність лише стимулює церкви переносити власну мораль у публічну площину і претендувати на її ексклюзивність. Натомість держава має враховувати, що в умовах світського суспільства Біблія, яка забороняє гомосексуалізм, сама по собі не є належним аргументом у публічних дебатах, а наділення церков статусом «охоронця» чи «зберігача» традицій українського народу є вельми спірним. Доцільно також враховувати, що доля меншин не має вирішуватися простою волею більшості. Відповідно права ЛГБТ-людей є питанням гідності й індивідуальної автономії, але не народного суверенітету і голосування. Це не означає, що право на одностатеві шлюби має бути імплементавано у Конституцію автоматично, а релігійні спільноти не можуть критикувати ЛГБТ-людей за їх спосіб життя. Проте дискусія про ці речі не має вестися з позицій цитування Святого Письма і претендування на його істинність для усього суспільства. Натомість, як показує досвід, конференції з цих питань, проведеної Конституційною комісією у грудні 2015 року, саме так і відбувається. Церкви виявляються не готовими брати участь у світському дискурсі й аксіоматично вважають себе як носіїв «правильної» суспільної моралі, а ЛГБТ-спільнота, у свою чергу, заперечує будь-яку можливість для церков долучитися до цього дискурсу.

З іншого боку, церкви і релігійні громади мають широке поле можливостей для відстоювання власної автономії і автономії віруючих людей у цих питаннях. Йдеться про трудові та інші відносини усередині релігійних організацій, в яких можуть існувати особливі етичні вимоги до своїх членів і працівників, права медичних працівників, які, через вимоги совісті, відмовляються від проведення певних процедур, тощо. Більш активна робота у цьому напрямку, здається, могла б дати набагато більш позитивний для суспільства результат, ніж прагнення інкорпорувати свої етичні доктрини до Конституції.

Релігія як зброя і жертва: справа УПЦ МП. Вже зазначалося, що під час Євромайдану позиція УПЦ МП була неоднозначною. Частина священників підтримала протестувальників і закликала владу припинити насильство. Частина священників, конспірологічно розглядаючи Євромайдан як спровокований США випадок проти Росії і «руського мира», закликали президента Януковича «навести порядок» і вжити заходів, зокрема і силових, для припинення протестів. Вже після того, як почали вбивства протестувальників, настоятель Києво-Печерської Лаври Павло (Лебідь) публічно підтримав Януковича, заявивши, що той «несе важкий хрест», а церква йому допомагає, як Симон Кірінейський допомагав Христу нести хрест на Голгофу.

Після анексії Криму і початку військового протистояння на Сході України, УПЦ МП здебільшого зберігала мовчання, намагаючись уникнути публічних заяв щодо сепаратизму і

сепаратистів та ролі Росії у цій ситуації. Офіційна позиція УПЦ МП зводиться до закликів про припинення вогню і підтримки свої віруючих, що, заявляє церква, перебувають по обидва боки конфлікту. Одночасно з цим деякі священники УПЦ МП у своїх промовах чи публікаціях підтримують чи пропагують російську агресію і закликають до порушення територіальної цілісності України. Існують свідчення, що окремі релігійні громади, що належать до УПЦ МП, не лише підтримали сепаратизм, але й надавали притулок російським військовим, «благословляли» їх на війну з Україною, зберігали зброю, розповсюджували сепаратистську літературу тощо. УПЦ МП не дистанціювалося від Російської православної церкви, яка підтримала політику російського уряду щодо України. У відповідь на це опоненти цієї церкви, передусім УПЦ КП та наближені до неї структури, політичні і громадські організації патріотичного і націоналістичного спрямування, закликають до обмеження діяльності чи навіть ліквідації УПЦ МП, відібрання її храмів і майна тощо.

Різні державні та місцеві органи також реагують на ситуацію навколо УПЦ МП:

(1) в українському парламенті перебуває на розгляді законопроект, який забороняє обмежувати право релігійної громади змінити конфесійну належність. Наприклад, якщо статут зобов'язує релігійну громаду погоджувати зміни до статуту (зокрема, і про зміну конфесійної належності) з вищими церковними органами, то таке правило має визнаватися недійсним. Мета цього закону полегшити перехід громад УПЦ МП і передачу їхнього майна до інших церков (передусім УПЦ КП);

(2) одночасно з цим департамент у справах релігії і національностей Міністерства культури України, що є відповідальним за реєстрацію статутів релігійних організацій, відмовляється реєструвати зміни до статутів громад УПЦ МП, що ускладнюють зміну конфесійної належності. Це мотивується прагненням захисту прав віруючих на зміну церкви. Проте немає певності, що департамент Міністерства культури у даному випадку пройде простий, всім відомий тест на недискримінацію, а саме: чи змінилося б рішення, якщо подібні зміни вносилися не до статутів УПЦ МП, а якоїсь іншої церкви? Підхід Міністерства культури не підтриманий адміністративними судами. Вищий адміністративний суд України в одному зі своїх рішень вказав, що статут релігійної організації може містити згаданий вище обов'язок погоджувати зміни до статутів з вищими церковними органами. Варто також згадати, що питання зміни конфесії могло б бути вирішено і в більш законний спосіб. Наприклад, шляхом ліквідації старої релігійної організації і утворення нової організації з іншою конфесійною належністю;

(3) нещодавно з'явився також законопроект, який обмежує у правах церкви, чий центр управління розташований у Росії. Автори законопроекту не приховують, що він спрямований проти УПЦ МП, хоча довести її юридичний (не канонічний) зв'язок з РПЦ не є простою задачею;

(4) мають місце спроби місцевих рад (Київ, Тернопіль) позбавити податкових пільг релігійні громади УПЦ МП. Це також схоже на дискримінаційну практику, адже такими податковими пільгами користуються всі релігійні організації, УПЦ МП церква легально діє в Україні і юридично не несе відповідальності за діяльність чи висловлювання окремих священників, якщо вони не відтворюють офіційну позицію церкви;

(5) існують нечисленні випадки кримінального переслідування священників, які робили публічні сепаратистські заклики, але ж він має право їх висловлювати просто як громадянин;

(6) держава робить символічні жести, спрямовані на підтримку УПЦ КП через її патріотичну позиції та роль під час Євромайдану. Наприклад, цій церкві було передано у користування Трапезну церкву Софійського монастиря, яка внесена до світової спадщини ЮНЕСКО. Існують випадки публічного (медіа, соціальні мережі) засудження УПЦ МП як «московської церкви» з боку різних чиновників.

Такі дії Української держави і стратегія, на якій ці дії засновані, викликають низку заперечень.

По-перше, намагання заборонити церкву, а відтак і певну конфесію, є однозначним порушенням статі 9 ЄКПЛ, адже всі віруючі фактично притягаються до відповідальності

(ліквідація їх церкви) без будь-якої вини. Важливо мати на увазі також і те, що свобода релігії не може бути обмежена з мотивів національної безпеки (частина 2 статті 9), а відтак посилення на національну безпеку не є легітимною метою втручання в релігійні права осіб. Натомість примусова ліквідація релігійних громад, які допомагали закликали до сепаратизму чи сприяли сепаратистам, притягнення конкретних священників до відповідальності за публічні сепаратистські висловлювання є, звичайно, допустимим за умови, що до цієї відповідальності притягаються конкретні люди чи громади, а не невизначене коло осіб, що ідентифікують себе як віруючі цієї православної церкви.

По-друге, ліквідація УПЦ МП неможлива навіть практично, адже ця церква охоплює майже десять тисяч релігійних громад, кожна з яких є юридичною особою. Можна тільки уявляти, скільки зусиль мають докласти юристи, що працюють на державу, щоб лише ініціювати подібні судові процеси.

По-третє, фаворитизації однієї «правильної» церкви на користь іншої «неправильної» церкви також є хибною, оскільки, замість того, щоб захищати світськість і релігійну свободу, держава починає захищати конкретну конфесію (релігії) і стає учасником міжрелігійної суперечки замість того, щоб бути їх арбітром. Рівень релігійності українського суспільства, якщо не зводить релігійність до релігійної самоідентифікації людини, що не доповнюється певною обізнаністю з догмою власної релігії, систематичною участю у житті релігійної громади тощо, залишається низьким. Відповідно, теза про необхідність особливої державної підтримки релігійних громад потребує, принаймні, широкого обговорення і не може сприйматися аксіома. Зокрема, це обговорення має стосуватися і питання, наскільки декларовані і, головне, впроваджені основними церквами цінності відповідають політичним пріоритетам і цінностям Української держави, які декларуються на рівні Конституції і законів України. Адже ситуація, коли держави, з одного боку, проголошує утвердження таких цінностей як гендерна рівність чи повага до різноманіття, а з іншого боку, йде на зближення з церквами, ставлення яких до цих цінностей є скептичним чи навіть різко негативним, є логічно суперечливою: потрібно або не проголошувати ці цінності, або їх відстоювати, у тому числі, на рівні державно-церковних відносин.

По-четверте, держава має проводити розрізнення між критикою (навіть неприємною) та опозицією, з одного боку, і підтримкою сепаратизму чи російського втручання у внутрішні справи України, з другого. Останнє є сферою кримінального права, яке надає необхідних інструментів для припинення закликів до повалення державного ладу чи діяльності з допомоги сепаратистським угрупованням або російським військовим та найманцям. Натомість критика і опозиція становлять складову демократичного процесу, адже політичні судження породжують не лише згоду, але й незгоду (Н. Урбинаті)³⁴. Як писав Джеймс Медісон у «Федералісті» (№ 10)³⁵, було б великою дурницею знищити свободу лише тому, що вона підживлює крамолу. В умовах війни витримати цю межу надзвичайно важко, але демократична держава має це робити.

Висновки. Вище мною показано, що наслідком анексії Криму Російською Федерацією і військовий конфлікт на Сході України, сторонами якого виступають Україна, Росія і сепаратисти, є зближення держави і основних українських церков, які тим самим розширюють і зміцнюють свою присутність у публічному просторі. Потенційно кроки держави на зустріч церквам, втягування чиновників у конфлікт між православними церквами, визнання церкви як єдиного чи головного носія суспільної моралі і традицій можуть створювати загрози для релігійної свободи. Це не означає, що зараз, в умовах конфлікту, кооперація держави і церкви взагалі неможлива. Вона можлива і може бути корисна (як у випадку з капеланством за умови його належного законодавчого регулювання). Проте зближення держави і церкви не має шкодити світськості і релігійній свободі.

Джеффри Стаут писав: «Якщо ми виявимо грубу байдужість стосовно життя безневинних цивільних осіб чи з цієї причини умисно зруйнуємо законні демократичні

³⁴ Урбинати Н. Искаженная демократия. Мнение, истина, народ. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. – С. 123.

³⁵ Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. – М.: Прогресс, 1993. – С. 79.

прагнення інших людей, щоб захистити власну країну від тероризму, тоді наша країна аж ніяк не буде виглядати прибічником справедливості і демократії»³⁶. Війна не є приводом підважити чи обмежити релігійну свободу як таку або поставити під сумнів світськість. Особливо це стосується українсько-російського конфлікту, який, як вважається, є наслідком курсу України на європейську інтеграцію. Якщо захист цього курсу приведе Україну до вжиття заходів, несумісних з європейським розумінням прав людини і верховенства права, то чи можна говорити, що це належний спосіб приєднання до Європи? Я вважаю, що ні.

14. Віта ТИТАРЕНКО. Плюралізація релігії як наслідок диференціації суспільства в утопіях і реальності.

Образ майбутнього релігій цікавий нам не тільки і не стільки тим, що певною мірою передбачає або направляє майбутнє, а й тим, що він характеризує й те релігійне сьогодення, в якому функціонує, в тісному зв'язку з існуючим суспільством. Ситуативна *versus* генеральна зміна акцентів у формах існування чи/й функціональності релігії постає наслідком взаємодії з суспільством, його різними сферами та людиною. Формування новітніх релігійних потреб, через задоволення яких і проявляється функціональність релігії, є фактором виникнення різних квазірелігійних і паранаукових вчень, куміроманії - як складові масової соціальної міфології. На зміну «традиційно-новим» релігійним утворенням приходять ще новіші (чи ультра-нові), на кшталт церкви Копімізму, Пастафаріан, Джедаїв, різних проявів квазірелігій тощо).

Принагідно згадаємо роман Р.Хайнлайна «Чужий в чужій країні» (Robert Anson Heinlein. *Stranger in a Strange Land*, 1961) як ілюстрацію можливої «релігійної анархії». Р.Хайнлайн описує поєднання в релігійній любові сексуальної «лібералізації», містицизму й окультизму. Його роман був написаний ще в 1961 році, але в змальованих в ньому формах релігії можна віднайти риси й сьогоднішніх НРТ. Окрім того, релігія «фостеріанів», про яку йдеться у романі, зводиться до комерції, де під час проповіді рекламуються товари широкого вжитку, а в церкві стоять ігрові автомати та бари з напоями. Одна з героїнь роману - Патриція Пайвонська, маючи все тіло в тату, демонструвала його усім прихожанам, оскільки на ньому були зображені картини з життя преподобного Фостера [4]. Роман Р.Хайнлайна був нагороджений в 1962 році премією «Хьюго» за досягнення в науковій фантастиці.

Відповідні аналоги можна віднайти і в реальному релігійному житті. Наприклад, священник Стів Бентлі (Мічіган, США) відкрив в своїй церкві тату-салон. За мету він ставить залучення до церкви людей, які відчувають себе незручно в традиційній церковній обстановці. Сам служитель церкви має два татування, одне з яких він зробив у своєму салоні. Крім тату-салона, священник також використовує приміщення церкви для інших нестандартних цілей – для проведення боїв без правил, а також як автомайстерню. При цьому Бентлі зазначає: «Навіщо потрібна храмова будівля на мільйон доларів, якщо її використовують лише кілька разів на тиждень? Це порожня трата часу, відведеного нам Богом. Ми прагнемо приносити користь суспільству» [1].

Екзотичною може виглядати і «Церква Копімізму» (від англійського *copy me* – «копіюй мене»), що виникла в Швеції. Її засновник 19-літній студент філософії Ісаак Герсон стверджує, що копіювання – рівносильне релігійній службі. Священними символами організації є комбінації клавіш CTRL+C і CTRL+V. «Церква» агітує за відкрите поширення знань для всіх. Засновник Церкви такими заходами прагне поставити файлообмін під релігійний захист. «Для Церкви Копімізму інформація – це святиня, а копіювання – таїнство. Інформація несе цінність, як сама по собі, так і тим, що в ній закладене. І цінність підвищується через копіювання. Тому копіювання – основа для нашої організації і її членів», - заявив Герсон. У відповідь на визнання цієї «церкви» релігією, її духовний лідер заявив, що це величезний крок уперед [2].

³⁶ Стаут Дж. Демократия и традиция. – М.: Прогресс-Традиция, 2009. – С. 278-279.